

ПРОФ. О. І. БІЛЕЦЬКИЙ
(Харків)

СИМЕОН ПОЛОЦЬКИЙ ТА УКРАЇНСЬКЕ ПИСЬМЕНСТВО XVII-ГО ВІКУ.

„Він був родом білорус і належить до білоруської й московської літератури, але й історик української літератури мусить згадати про нього, як про представника київської освіти на Московщині“. Так мотивує заведення Симеона Полоцького до загального курсу історії українського письменства один з сьогочасних його істориків¹⁾. Теза ніби безсуперечна. Потверджують її, по-перше, дані з життєпису Симеона Полоцького, що вчивсь у Київській колегії (в 40-х — 50-х роках XVII віку), приятелював з багатьма діячами українського письменства й церковного життя XVII в.: відомі й не раз охарактеризовані його стосунки до Лазаря Барановича, з яким він довгий час жваво листувавсь з Москви (його листування поки-що опубліковано тільки в уривках), його звязки з Іоанікієм Голятовським, з Інокентієм Гізелем та іншими представниками київської учености. До них ми можемо долучити й невеличкий гурток вихованців київської колегії в Полоцькому Богоявленському монастирі — 1656-1662 року — відомого Гната Ієвлевича, менш відомого Філотея Утчицького (написав низку віршів, що їх раніш приписували Симеонові) та інш. Як письменник, Симеон користується літературними формами, що їх плекала київська схоластика: він пише вірші, складає на схоластичний зразок казання, догматичні й полемічні трактати та драматичні за типом київських шкільних дій писання. Усе це так — проте літературне обличчя Симеона Полоцького, як придивитися до нього пильніш, досить помітно відрізняється од звичайного типу носіїв „київської освіти“ — не з тих тільки, хто залишавсь у межах України, ба й з тих, хто приходив після нього на Московщину — от як Дмитро Ростовський (Тупталенко), Стефан Яворський та інші. Один з піонерів київської схоластичної літератури в Москві, Симеон перебуваючи в ній з 1663 до 1680-го року, то в скромних ролях „царського толмача“, що навчав невеличкий гурток „подьячихъ“ латинської мови, то навчителя царських дітей, двірського пііти й найближчої до царя людини — мусів велико над собою попрацювати й багатьма своїми, з України винесеними, звичками поступитися — почасти через надмірну, може, обережність, почасти в наслідок особливостей того

¹⁾ Возняк М., Іст. укр. літератури, т. II, ч. I. Львів 1921, 337.

літературно-культурного оточення, в якому він опинивсь переїхавши до Москви.

Історики російської літератури й культури XVII-го в. чимало свого часу витратили були патосу, щоб довести, яка інертна відсталість та неуктство панували в Москві за першої половини XVII в. Картини, що вони змалювали, безперечно сторонничі й односторонні. Москва за тої доби не являла собою ані „дикогоґ стана“, ані культурної пустелі, своя культура в неї була — але виходень з українських культурних кіл, а таким був Симеон Полоцький, повинен був цю культуру мати за цілком чужу й незрозумілу. Не вважаючи на всі свої таланти, не вважаючи на певні симпатії в деяких впливових у Москві осіб до киян і київської вчености, Симеон спершу почував себе у Москві наче в темному густому лісі. Його листи до українських друзів, що їх в уривках опублікували І. Татарський, С. Голубев, К. В. Харлампович¹⁾, не раз, часом навіть в отвертій формі, висловлюють ті почуття самоти й відлюдности, яких зазнав він у Москві. Він радніший був-би повернутися назад, до Полоцька, дарма що це місто й являє собою попелище, але для нього шлях туди — це дорога *ad patrios lares*, де лежати на соломі було-б приємніш, ніж в іншому місці на лебедячому пуху. Матеріальні розрахунки, що вабили його до Москви — і користолюбні й ті, що включали в собі надію бути корисним для друзів, на початку не справджувалися: „може бути, якийсь служник запевнюватиме, що тут з рога Амальтеї біжить небесна амброзія, та нам так само легко користуватися нею, як собакам Єгипту водою з Ніла або щільниковим медом, що його оточують бджоли. Матка й тут без жала, але юрба не жалує тих, хто мислить інакше“. „Тут клопотатися — це промовляти до глухих“ й т. п. Не відразу здійснилась і мрія стати ближче до джерела розкошів — *ad arbores Porphyranam*, до царя. Але головне було не в цьому навіть, а в загальній атмосфері підзорливої неприхильности, що відчував навколо себе молодий чернець-літерат. Перегортаючи його рукописи, ніде ми не знайдемо, що він гудив московські порядки: тільки-ж часом випадково кинута на берегах сторінки з іншим текстом замітка, написана латинкою не тільки за шкільною звичкою й модою, але з обережности — дозволяє здогадуватися, що московські звичаї та думки були йому гидкі²⁾. У листах він щиріший: р. 1669, з приводу свого

¹⁾ И. Татарскій. Симеонъ Полоцкій. М. 1886; С. Голубевъ. Разборъ изслѣдованія В. Эйнгорна „Сношенія малор. духовенства съ моск. правительствомъ“, 1894; К. Харламповичъ. Малор. впливѣ на великорусскую церковную жизнь. — Казань 1914. За головне джерело тут править рукопис Пуб. Б-ки. Разнояз. F. XVII. 161 та рукописи кол. б-ки Моск. Синод. Типографіи (№ 390, то-що).

²⁾ Див., напр., Типогр. № 1800, арк. 142: виписку з слова Івана Дамаскина про чесні ікони („лице кто отъ языкъ приде, кто глагола тебѣ: покажи ми вѣру свою, яко да вѣрю и азъ, то введши его въ церковь, покажи ему красоту, ею же одѣяна есть“ і т. п.), що закінчується питанням: „а чому Москва не впуска и еретика?“

„Жезла Правленія“, він, наприклад, повідомляє Варлаама Ясинського: „визнаю не все (в „Жезлі“) за своє, надто що-до сентенцій, бо залізо має свої нерівності, що їх не можна згладити, тому що цього не хочуть уперті“. Через те й він заховав, що не так писав, як хотілось і було на думці¹⁾. Під цей час (р. 1669-го) становище Симеонове остільки вже зміцнилося, що „уперті“ й нетерпимі“ були для нього не страшні; поруч багатьох друзів та прихильників, яких він придбав у Москві, правда, було й чимало „зоїлів“, число їх збільшувалося разом з тим, як він здіймався на гору, по східцях пошани; але їхні „свитки укоризнь“ склалися поки-що потай і шкодити Симеонові не могли. Але, щоб набути право ставитися до них байдужно, сам він мусів багато де-в-чому поступитися, і тії поступки були не життєвого тільки, ба й літературного характеру. Не заглиблюючися тепер у деталі питання, наведемо кілька прикладів що-до літературних компромісів Симеонових і погляньмо, якого відтінку надавали вони його письменницькій діяльності.

Як відомо, на Москві Симеон Полоцький був за ініціатора й старанного постачальника панегіричної поезії. Поезія ця то був улюблений жанр для українських схоластичних піітів, за це промовляє безліч текстів і рукописних, і друкованих. Од „Просфонеми“, що її р. 1591 подарувало мітрополітові Михайлові Рогозі львівське братство, і „Възерунка цнотъ превелебного въ Бозѣ е. м. Елисея Плетенецкого“, видрукуваного р. 1618 у Києві²⁾ — до „Столпа Цнотъ знаменитыхъ в Богу зешлого ясне превелебного е. м. Сильвестра Коссова“, що з'явивсь у розкішному виданні р. 1658, у Симеона Полоцького було досить зразків і попередників. „Орель Россійскій“³⁾, що його він сам підніс р. 1668 цареві Олексію в день, коли царевича Олексія Олексієвича було виголошено наслідником, це звичайно, не перша Симеонова спроба панегіричного віршування, але перша найпомітніша та найяскравіша поміж усіма його попередніми виступами. Насичений мітологією, повний спроб „курйозного“ віршування (акростиhi, анаграми, леонінські вірші, „ехо“, вірші, розміщені на сторінці фігурою, що утворює рисунок серця, то-що) — „Орель“ у Москві то було з'явище надзвичайне, що ним не були в Києві „Евхаристеріонъ“ 1632 року або „Евфонія“ 1633. Певна річ, твердження найновішого видавця „Орла“ про „неслыханность“ у Москві „историко-литературнаго матеріала классическаго міра“⁴⁾, надто перебільшено: з „Александрій“, хронографів, літописів, з „Історії“

¹⁾ Цит. за Харламповичем „Малор. впливие“, 385.

²⁾ Див. перевидання „Просфонемы“ С. Голубєва (1874) й „Възерунка“ В. М. Петца (1909).

³⁾ „Орла“ видав Н. А. Смірнов (О.Л. Др. П., 1915, вип. 133).

⁴⁾ Назване видання, стор. XIV: далі список „Словъ классическаго міра“ в „Орла“. Три чверті цих слів уживали московські книжники й до Симеона.

кн. Андрія Курбського (не кажучи вже за інші джерела), московський книжник не раз чував імення Аполлона, Ареса, Арістотеля, Віргілія, Демостена, Енея, Оміра, Янія, сатирів, то-що — але їх сплучення й пристосування в даному випадку було рішучою новиною¹⁾. „Орелъ Россійскій“, справді, наперед пізнішу оду в класичному стилі, й од нього можна було-б виводити початок „ложнаго классицизма“ в Росії, коли-б у дальших своїх виступах Симеон не зріксь сам продовжувати традицію, що її розпочав у Москві. Але коли ми порівняємо „Орла“ не тільки з „Тренами або плачами над смертю цариці Марії Іллінічни“ (1669 року) чи з „Гуслью доброгласною, восклицаящей желанія всѣхъ сановъ и чиновъ російскихъ... великому государю царю и великому князю Феодору Алексіевичу“ (1676 р.), але й з іншими „привѣтствами“ й „метрами краесогласными“, що їх р. 1678-го зібрано в „Римологіонъ“ — то побачимо, що од класичної плівки у віршах Полоцького не залишилося сливе й сліду, та що, рівнобіжно з цим, усе рідше вдається він до спроб „занимательнаго стихосложенія“. Вони-бо, очевидячки, не зустріли в Москві тої зацікавлености й спочуття, що на них він сподівався, свого „Орла“ готуючи.

Те саме довелось-б сказати, стежучи за еволюцією інших видів його поезії. І тут на початку своєї діяльності він намагається прищепити на московському ґрунті зразки, додержані в стилі київської шкільної поезії й погоджені з вимогами шкільної піітики: еволюція полягає у тому, що він відступає од зразків і нехтує правилами. „Вертоградъ многоцвѣтнй“ повстав з низки коротких віршів, що були епіграмами в шкільному цього терміну розумінні²⁾: у рукописах Симеонових порозкидувано польські й слов'янські вірші саме такого типу³⁾; частину з них згодом, у виправленому вигляді або й без змін, заведено до „Вертограду“, але більшість віршів з „Вертограду“ далеко вже відступає од епіграматичної форми й, по суті, ні до якого визначеного і в схоластичній піітиці взакононого роду не належить. Даремно було-б взагалі порівнювати і панегіричні, і з'ясувальні вірші Симеонові з авторитетними для українських схоластичних поетів польсько-латинськими зразками—як от Мурет, Бідер-

¹⁾ А. И. Соболевскій. „Когда начался у насъ ложноклассицизмъ?“ Библиографъ, 1890, № 1.

²⁾ Див., напр., визначення епіграми в рукописних поетиках Пуб. Библиотеки: Q. XIV. 229. *Poetica practica* 1648, арк. 3 звор. — арк. 23 (*epigramma est poema breve vel cum simplici cujuspiam rei, personae, facti etc. indicatione vel ex propositis aliquid deducens* — визначення взяте з Понтана, або в рукоп. Типогр. № 1791 (710), арк. 13 (*Commendatio brevis Poeticae*, 1646) та інші.

³⁾ Їх знаходимо, наприклад, в рукопису Типогр. 1800 (4308), що містить у собі низку ранніх творів Симеонових (в тому акатисти Богородиці 1648), од арк. 112 звор. і далі. Див., напр., „4 świata Wieku“ (арк. 119 звор.) або „8 dziwów świata“ (арк. 120 звор.) та інші. Деякі повторено в Син. 731; інші в переробі є у „Вертограді“.

ман, Барлей, Кохановський та інші. Він одступив од них геть далі, ніж од них одступали кияни, і з далеко більшою підставою, ніж його навчитель Лазар Баранович міг до своїх віршів прикласти вірші з передмови останнього до його „Żywotów Świątych (1670):

Nie Kochanowski lub tę Rythmy nosze
 Byście się przecie w nich kochali prosze...
 Nie poetyckim Pegazem biegano,
 Kochanowskiego w tym nie dołączano...

Так спрощувалася не сама мова в творах Симеона Полоцького, але й усенький стиль його творчості. Це спрощення не треба, проте, розуміти так, що Симеон наближавсь до Московської літератури та її письменницьких манір: з московською літературою хоч трохи ґрунтовно він так і не обізнавсь, лишаючись з тою начитаністю, що її обсяг визначився ще за часів його науки та пробування на Україні і в Білорусині, тільки затемнюючи та криючи джерела своєї вчености. Так само не можна розуміти його і так, ніби Симеон наблизивсь до характерних властивостей московського побутового життя. Наприклад, спроби, що їх не одного разу переведено, видобути з казанів Симеонових матеріяли до характеристики „народнього“ побуту Московської Русі XVII в. (див. про них у Майкова, Попова та інших) ні до чого не довели, та й заздалегідь їх засуджено було на невдачу.

Ні, це спрощення провадило в инший бік — до шаблонування, до схематизування тих форм і зразків, яких Симеон уживав. В цьому виготовлюванні зразків, шаблонів він, так здається, убачив суть своєї літературно-культурної місії на Москві: про це збезличення своїх творів він старанно дбав. Дати форму, що могла-б, увійшовши до вжитку, стати корисна для різних цілей, застосована до різних запитів оновлюваного культурного життя — ось у чому він бачив своє завдання. Можна було-б послатися на редакторську працю, що він проробив, друкуючи свої казання; на збірки його власних листів, начисто переписаних та очищених від усякої тимчасової й особистої плівки; нарешті, на передмови до його віршованих збірників — до „Риѣмологіона“, „Вертограда“, до „Псалтыри риѣмотворной“.

„Вертоградъ“, окрім моралізаторських завдань, складено на те, „да риѣмотворное писаніе распространяется въ нашемъ славенстемъ книжномъ языцѣ“ (тоб-то в московській літературі); автор його, „сподобивыйся странныхъ ідіомать пребогатоцветныя вертограды видѣти, посетити, и тѣхъ пресладостными и душеполѣзными цвѣты оуслаждения душеживительного вкусити; тшаніе положихъ многое и трудъ немалый, да и въ домашній ми языкъ словенскій, яко во оплотъ или ограждение церкве Россійскія, оттуду пресаждение корней и пренесеніе сѣмень богодухновенноцвѣтородныхъ содѣю, не скудость оубо исполняя, но богатому богатство прилагая, занеже

имущому дається" ¹⁾). Зрозуміло, слова „богатому богатство прилагая" з боку Симеона — акт дипломатичної чемности, бо багатством цим він мало цікавивсь. Те саме і в передмові до „Псалтыри Ріємоторной": такі псалтирі є іншими мовами, випадає мати їх і нашою: „извѣствую, яко не подражахъ преводника полскаго во украшеніи піитическомъ, ни в толкованіи, еже противу еврейскаго; но держажся словесъ псалтирныхъ всячески и разума толкованія приличнаго. Сеже не яко то неподобающее есть, но снисходя обычаю рода и страны: да не рекуть противно быти правдѣ". І далі— довід пожиточности „краесогласія": „ибо услаждает рієм слух и сердце, чести понуждает" ²⁾). За те, що вірші корисні й необхідні, промовляє й „Желаніє Творца" в „Ріємологіоні": „мало словенских стих доселѣ бжше, поне да явить тья время ваше в вашу же славу" ³⁾ і т. д. Усенький Ріємологіонъ", окрім уміщених у ньому „книжиць поздравительныхъ и утѣшительныхъ" на події в царській родині — складається з „привѣтствъ" на Різдво, Великдень, іменини, то-що, „привѣтствъ"-шаблонів, що їх міг виголосити хто завгодно й де завгодно. Нарешті, занотуємо піклування Симеонове — виготовити зразки світського красномовства: ці зразки розкидано по його зошитам-чернеткам ⁴⁾ і в майбутньому вони мали скласти ще один додатковий грубенький том до широкого „руководства по технике устной и письменной рѣчи" Симеона.

Казання, світські промови, вірші, листовня (письмовник) виправлені та надруковані, певна річ, одрізнялися-б од аналогічних плодів київської вчености. Мало хто з київських учених доходив до таких меж схематизму й знеособлення, до яких простував Симеон. „Ключъ разумѣнія" Голятовського, поставлений поруч з „Обѣдомъ" і „Вечерею" Симеоновими може це ствердити: тільки-ж і „Ключъ" так само збірка шаблонів. Що правда, на щастя, не скрізь щастило Симеонові знеособити себе; знов-же репутація його у „зоїлів" мало на тому виграла, а вплив його на пізнішу московську літературу власне од цього дуже зменшивсь. Можливо, що в міру того як з'ясовуватимуться та вивчатимуться фонди рукописної старовини XVII—XVIII в. вузьке коло читачів та учеників Симеонових пощастить значно поширити: поки-що воно невелике, і з його віршованої поезії тільки „Псалтырь ріємоторная" (за драматичні твори не кажемо) значно поширилася та посіла певне місце на чолі подібних фактів пізнішої літератури. „Привѣтства" з „Ріємологіона" придалися, як зразок, Сильвестрові Медведеву, Каріонові Істоміну, Гавриїлові Домецькому: але самий вік схоластичних „привѣтствъ" на Москві

¹⁾ Передмова до „Вертограду" (рук. Р.А.Н. 31.7.3, арк. 2—4 зв.; Сня. 288, арк. 2—4 зв.).

²⁾ Псалтырь Ріємоторная, друк. видання 1680 р., арк. 5 звор., арк. 7 звор.

³⁾ Ріємологіонъ, Сня. 287, арк. 591.

⁴⁾ Див., наприкл., велику кількість їх у рукоп. Публ. Бібл. разиоюз. Ф. XVII. 161, арк. 125 і далі, 225 звор. та багато інших.

видався надто короткий. Окремі вірші з „Вертограду“ трапляються в рукописних збірках XVII-го в.: але не багато раз дослідник на них натрапляє¹⁾, і величезна книга „подобій, образів присловій, толкованій, епитафій, надписей, стихотворныхъ повѣстей, молитвъ, увѣщаній и обличеній“ зберегає історично-літературний інтерес, як підсумок певного минулого, а не як момент у поступінному русі літературному.

Отже доводиться визнати, що звичайне твердження, ніби Симеон „переніс на московський ґрунт к.ївську шкільну поезію з її характером, джерелами й основними мотивами“ (слова цитованого вище М. Возняка), треба певною мірою обмежити. Не переніс, а пристосував: і пристосовуючи, далеко відступив саме від характеру к.ївської поезії, тоб-то од її стилю, виробивши свій, ще абстрактніший, ще схематичніший, компромісовий стиль.

І, не вважаючи на це, студіювати літературну діяльність Симеона Полоцького істориків українського письменства XVII-го в. необхідно. Студії ці можуть дати йому дуже цінні відомості. Джерела у Симеона й у к.ївських схоластичних літератів були спільні. Вивчаючи перші, ми пізнаємо й другі. А треба визнати, що не вважаючи на велику й поважну працю, що її в цьому напрямкові вже проробило чимало і заслужених, і молодих учених, не вважаючи на те, що в загальних курсах українського письменства XVII-го в. є встановлені загальні формули для характеристики цих джерел, ми поки-що сливе не знаємо їх, або знаємо дуже мало.

Це твердження може видатися за перебільшене. У кожному життєпису українського діяча XVII-го в. віддається певну увагу питанню про те, оскільки цього діяча читали. Перелічують, наприклад, імення письменників, що на них даний автор покликається²⁾. Часом порівнюють тексти. Проте, перелік цитованих імен сам по собі нічого ще не означає. Покликування на берегах можуть свідчити про обізнання з даним твором, а можуть і не свідчити: цитату беруть з других, третіх, невідь з яких ліком рук — хіба цього не знають і наші часи? Інша річ, порівняння текстів: і в цьому напрямкові, напр., щоб визначити джерела Антонія Радивиловського або з'ясувати запозичення Голятовського з „Великого Зерцала“ та инш. — справді дещо зроблено.

Але дослідники мають ширше завдання. Потрібні не реєстри іменнів, часто самому дослідникові чужих, навіть не порівняння уступів, що здалися цікавими тому, що зводяться до популярного джерела, як от „Римські Дѣянія“ й „Великое Зерцало“. Треба визначити можливий читальницький запас у цілому. Слова „польсько-латинський вплив“ сами собою нічогосінько не кажуть. Який добір з обсягу польської літератури було зроблено, яка власне латинська

¹⁾ Одзначу, напр., витяги з „Вертограду“, без покликування на автора, у рукоп. Публ. Б-ки (збірка Ф. А. Толстого), О. XIV, № 1 (на 98 арк.). Пор. також Синод. № 291 та ин.

²⁾ Так, напр., робить М. Ф. Сумцов для І. Голятовського (Къ исторіи ю.-р. літератури XVII столѣтія, вып. II. І. Голятовскій. К. 1885, 8—14 стор. і далі).

література могла справляти дійсний вплив? За цими питаннями повстають ще інші, важливіші й складніші, але до них ми вдамося далі.

Тут можливі два шляхи. Один — вивчати читальницькі інтереси письменників даної доби за їхніми бібліотеками, коли вони збереглися, інакше за описами цих бібліотек. Другий — пильно студіювати покликання на джерела та самі джерела — не на те тільки, щоб установити факт запозичення, ба й на те, щоб з'ясувати, якою мірою за своєю чужого автора або чужу літературу, якою мірою вони формально-ідейно діяли та впливали. Шляхи, як бачимо, перехреснюються.

Бібліотек видатних діячів київської освіти, в індивідуальному їх складі, ми не знаємо. В трохи кращому стані справа з бібліотеками киян, що переходили до Москви й перебували там аж до смерті. Отак, ми маємо видрукований опис книг Дмитра Ростовського, що по його смерті zostалися¹⁾; дуже старанно зібрав усі, що збереглися, відомості про славнозвісну колись бібліотеку Стефана Яворського — С. І. Маслов²⁾; є відомості й про інші. Опису бібліотеки Симеона Полоцького нам не залишено — але є, й його видруковано, опис бібліотеки Сильвестра Медведєва, що дістав у спадок більшу частину книжок, належних його вчителю — і ось цей опис, зроблений недбало, рукою малописьменного переписувача, тим дорожчим джерело для студій над читальницькими інтересами XVII в., що більшість книг, у ньому названих, можна оглянути за автентичними заціленими примірниками з записами колишніх власників³⁾.

Ця бібліотека чимала: в опису зазначено 539 №№ тоб-то трохи менше ніж в описах бібліотеки Степана Яворського (609 №№). Книги дісталися до бібліотеки Московської Синодальної Друкарні — і частину їх (що правда, дуже невелику) описано в реєстрі руко-

¹⁾ О. І. Шляпкин передрукував у книзі „Димитрій Ростовскій и его время“. СПб, 1891, додаток, стор. 54—58 (з „Москвитянина“ 1855 р.).

²⁾ С. И. Масловъ. Библиотека Стефана Яворскаго, К. 1914 (із „Чтеній въ Истор. Обществѣ Нестора Лѣтописца“, кн. XXIV, вып. 2).

³⁾ И. Е. Забѣлинъ у „Временникъ Моск. О-ва исторіи и древностей російскихъ“ 1853, ч. XVI, стор. 53—67. Пор. А. А. Прозоровскій, Сильвестръ Медвѣдѣвъ, М. 1896, 76—79. До речі, Прозоровскій, у протилежність до С. І. Маслова, не робить жадної спроби розшифрувати малописьменні позначення стародавнього переписувача, так і передруковуючи: „вертоград разглаголаній и иноглаголаній“, „книга символів иронических“, то-що. Це позбавляє мало не всякої ваги слова, що він передпосилає: „на основанні описи... съ извѣстной степеңью опредѣленности можно судить, откуда и по какимъ именно наукамъ С. Медвѣдѣвъ черпалъ свои познанія“. Бо домислитися, що, наприкл., „Книга Великое Зерцало человеческого житія“ (в опису ч.ч. 12-й 14) — є не що інше, як „Magnum theatrum vitae humanae... auctore Laurentio Beyerlinck“ (Coloniae Agr. 1631; див. Типогр. ч. 3248, 1—2), звичайно, ще тяжче, ніж у запису „Библии Отеки Мунди 2 книги“ вгадати „Speculum historiale“ Вікентія з Бове (Bibliotheca Mundi, seu speculi majoris Vincentii Burgundi tomus IV et I, Duaci, 1624). Так „одгадувати“ можна тільки з книгами в руках.

писів та книг цієї бібліотеки, що його припинено друком 1912 р.¹⁾. До Типографської бібліотеки дісталася, проте, далеко не вся бібліотека; частина її розійшлася по інших місцях, і окремі книги з записами, що свідчать про належність їх Симеонові Полоцькому, опинилися, наприклад, очевидячки, в складі книжкової спадщини Стефана Яворського — в бібліотеці Харківського Колегіуму й до жовтневської революції зберегалися в бібліотеці Харківської Духовної Семінарії²⁾.

Щоб вивчати бібліотеку Симеону³⁾, ми не маємо під руками матеріалів, таких, які ото видав у своїй цінній праці С. І. Маслов. Із записів на книгах видно, що вперше власник зареєстрував її р. 1670 (26-го серпня): рік може означати, проте, й час, коли книга дісталася Симеонові (так, частенько трапляється нотатка: *transit in bibliothecam meam 1670, 26 aug.*); безперечно, частину книг достав він од свого приятеля й протектора Гната Ієвлевича, відомого полоцького ігумена, згодом архімандрита, що разом із ним Симеон 1660 р. вперше завітав до Москви. Частину інших книг Симеон, мабуть, привіз із собою, вибираючись до Москви; ще деякі були подарунки, іноді од київських друзів та знайомих⁴⁾.

Серед чужомовних книг Типографської бібліотеки я нарахував трохи більше од сотні книг з власноручним записом Симеоновим; але може бути, що йому належали й інші книги, які утворили потім так звану „бібліотеку Сильвестра Медвѣдева“; кількість томів її, яку подає вищеназваний опис, я вже зазначив. Вивчаючи бібліотеку Симеону, корисно мати на оці й ці останні книги, оскільки дати

¹⁾ Бібліотека М. Синодальной Типографіи, ч. 2. — Печатныя книги. Вып. 1. Иностранныя книги XV и XVI вв. (1485 — 1538), описаль В. Погорѣловъ, М. 1903 та вып. 2: Иностранныя книги XVI в. (1539 — 1570), описаль А. А. Покровскій, М. 1912. Дуже шкода, що ця славнозвісна, міжнародної ваги, праця припинилася на другому випуску.

²⁾ У колишній бібліотеці Харк. Дух. Семінарії я знайшов 6 книг із записами Симеона Полоцького. Тепер відділ стародруків цієї бібліотеки (в значній частині зацілілий) перебуває почасти в Харківській Центр. Науково-навчальній Бібліотеці, почасти в Укр. Центр-архіві. Усі книги Стефана Яворського, що належали Харківській Дух. Семінарії, описав, як я гадаю, р. 1916—1917 zostавлений при Харківському Університеті Остроумов, але той опис і досі лишається в рукопису.

³⁾ У цій статті обмежуюся поданими далі короткими відомостями про бібліотеку Симеона Полоцького, що її вистудіював я разом із книгами Сильвестра Медвѣдева рр. 1913—1916. Повідомлення про наслідки цих студій у цілому відкладаю до иншого часу.

⁴⁾ Ось зразки записів: на примірнику „*Speculum historiale*“ Вікентія з Бове (Типогр. 3267): *Ex libris Sylwestri Sitnianowicz prohinc concionatoris Polocensis ad aedes Epiphaniarum. Transit in bibliothecam Ignatii Iewlewicz archimandritae Polocensis, a. 1614. Transit in bibliothecam Simeonic Piotrowski Sitnianowicz indigni hieromonachi polocensis ord. S. Bas. Magn. Moschowie, An. Dom. 1670. Або на ч. 4085 (Kazania na niedziele y swięta doroczne Birkowskiego, 1628): te kazania nabyłem ja Symeon Sitnianowicz od Pana Zelowskiego a. 1670 iunii 16). Або на ч. 3428 (Tribunal S. S. Patrum orientalium et occidentalium — Nicolai Cichonii S. I): Hic liber est mihi dono... a reverendo in Christo patre Rectore Collegii Kiowensis Barlaamo Iasinski, Anno 1666 Aug. 27. Simeon Piotrowski Sitnianowicz indignus hieromonachus monasterii Polocensis. Moscovie.*

Грнського видання не переходять за 1680-й рік (рік смерті Симеонової); але в даній статті ми обмежимося лиш тими, що їх належність Симеонові не потребує здогадів.

Поміж ними ми зазначимо, по-перше, славнозвісну й не досить ще в історії нашого письменства оцінену що-до її впливу на наших письменників XVII в. енциклопедію Вікентія з Бове „*Speculum majus*“—найголовніше, одну її частину „*Speculum historiale*“ (Типогр. Б-ка 3267). З примірника Симеонового видко, що книжку читано уважно; досліди над джерелами „Вертограда Многоцвѣтного“, які поробили І. М. Тарабрин¹⁾ та автор оцих рядків²⁾, довели, що поміж ними, надто для віршів розповідного, легендарного та історичного змісту, чи не перше місце належить Вікентієві; до „Зерцала“ Вікентія вдався Симеон і після того, як склав „Вертоградъ“, а саме 1679 р., переклавши звідти „*Иное сказание о Махомете и его беззаконном законе*“ (рукопис кол. Син. бібл. ч. 660).

Енциклопедія Вікентія з Бове була добре відома і київським письменникам: із низки можливих потверджень цього здався хоч-би на Іоанкія Голятовського, що не раз позичав із „Зерцала Исторического“ приклади „Ключа разумѣнія“ й легенди „Неба Нового“. А втім, вага Вікентія як для нашого письменства, так і для Симеона Полоцького, полягає не тільки в факті цих випадкових запозичень.

Досить тільки перегорнути *Speculum historiale*, щоб оцінити й широчінь задуму, і багатство матеріялу, й одність композиції, що її досяг автор, суворо додержуючись провідної ідеї. Книга ділиться на 32 частини: од вступу автор переходить до просторої географії (кн. 2), потім до старозаповітної історії (кн. 3), до історії грецької й римської (кн. 4), до історії Олександра Македонського та його наступників (кн. 5—6), до історії римської в звязку з історією новозавітною (кн. 7—8) викладаючи поруч апокрифи й легенди про Богородицю (кн. 8), історію апостолів і перших часів християнської церкви й т. и. Книга починається *ab initio mundi* й закінчується розділом—*epilogus brevis de fine mundi*. Своїм задумом це щось ніби „Великіє Четьи Минеи“ мітрополіта Макарія: книга, в якій зібрано все, що *ab initio usque ad finem facta vel dicta sunt*: але упорядчик не обмеживсь самим механічним сполученням матеріялу: матеріял цей він уклав у міцні рамці сталого світогляду, од початку до кінця перейнятого єдиною ідеологією³⁾. Е. Бутарік, який р. 1863 присвятив Вікентієві з Бове спеціальну розвідку⁴⁾, порівнюючи енциклопедію XIII в. з Великою

¹⁾ И. М. Тарабринъ, див. Древности, Труды славянск. комиссії М. Арх. О-ва, т. III, М. 1902, стр. 23—24. ²⁾ Сборн. Харьк. Ист.-фил. О-ва, т. XXI.

³⁾ Про цю ідеологію див. I. Bourgeat, *Etudes sur Vincent de Beauvais*, Paris, 1856 з католицького й панегіричного погляду.

⁴⁾ Працю E. Boutaric, очевидно, цілком відруковано не було, всупереч вказівці Potthast'a *Bibl. medii aevi*, 2 Aufl., II (див. Vincentius). Уривок з неї надруковано в *Revue des questions historiques*, t. XVII, 1875.

Енциклопедією XVIII, справедливо зауважає, що Вікентієві пощастило здійснити ту одність, якої не досягла велетенська спроба французьких просвітників. „Чого не міг виконати XVIII вік, до того — п'ятьма віками раніш, за два віки перед тим, як винайдено друкарство, коли літературні взаємини були обмежені, коли книжки були рідкі, їх нелегко було діставати, коли освіта була привилеєм небагатьох, коли автора в його широкому задумі не підживляла надія мати численних читачів,— до того взялася одна людина, якийсь чернець, і з честю це виконала“.

Поруч з книгою Вікентія — другорядну вагу мають такі книги історичного змісту в бібліотеці Симеонівій, як „Magnum theatrum vitae humanae“ L. Beyerlinck'a 1631 р. (Тип. 3248) чи навіть історія Баронія, такого популярного серед українських письменників, як згодом серед московських старовірів і розколонавчителів (Типогр. 4079), або хроніка Мартина Кромера (Типогр. 4210), чи Стрийковського (Типогр. 4121), або випадкові й, видимо, мало читані книги, от як „Historia christiana Laurentii de la Barre“ (3243), „Iustini de Trogo Pompejo historia fidelissima 1593“ (3655), „Antiquitatum Romanorum corpus I. Rosini-Dempsteri 1620“ (3444) та інші.

Із відділу богословських книг ми повинні поставити на перше місце, певна річ, твори Томи Аквінського — цього досить ще не оціненого що-до його впливу, як учителя українських письменників XVII в. в царині метафізики, гносеології, богословія, психології та етики. З книг цього видатного середньовічного мислителя і Симеон Полоцький формував свій світогляд, починаючи з шкільної лави: в одному з зацілілих шкільних його записів (1653 р.) ми знаходимо конспекти, які свідчать про це¹⁾; те саме стверджують примірники Томи Аквінського, що є в його бібліотеці (Тип. 3338 і 4050). Дивна річ, жадному з істориків нашої схоластичної літератури XVII в. не спадало на думку навіть порушити питання про вплив Томи Аквінського на цю літературу: чи тому, що тема здавалася надто вузько-богословською й для історика літератури нецікавою — чи тому, що саме явище, назване Томою Аквінським, видавалося не дуже значним і змістовним. На перший пункт можна-б зауважити, що не мало праць саме про цю схоластичну літературу українську XVII в. писали особи з богословською освітою: порушити й розв'язати це питання — не вимагало-б од них великої праці. Що-до другого пункту, то його пояснити випадає слабкістю загальної освіти, що дозволила не доглянути навіть відродження „томізму“ в XIX в. на Заході та полеміку, що розпалася в філософських колах навкруги нього²⁾.

¹⁾ Типогр. ч. 1791 (Commendatio brevis Poeticae, Rhetorica practica etc.: „composita per me Samuele Piotrowski Sitnianowicz aud. philosophiae anno D-ni 1653“); див. тут богословські конспекти на арк. 208—284 та особл. арк. 321—420).

²⁾ Про це відродження див. хоч-би у F. Picavet „Esquisse d'une histoire générale et comparée des philosophies médiévales, Paris 1907, ch. IX; також у Sertillangse, S. Thomas d'Aquin, 2 vols, Paris 1912.

Увагу наших істориків письменства XVII в., природня річ, притягали до себе інші, близькі до звичайних літературних жанрів галузі: їх цікавили джерела схоластичної української казани та розповідних „прикладів“ у ній. І тут бібліотека Симеона Полоцького може подати цікавий матеріал тими, що в ній є, риторичними підручниками Матвія Дрессера „*Rhetorica inventionis et dispositionis 1573*“ (Типогр. 3495), Soarez'a (3862), збірками казань латинських та польських казnodіїв (з польських зазначимо, наприклад, Birkowskiego, ч. 4085, Starowolskiego, 4093, Olczewskiego, 4172). Сюди треба також зачислити й ті „середньовічні підсобники для казnodіїв“, що про них є й у нас деяка література¹⁾, якими, за рецептом Іоанкія Голятовського, схоластична казань живилася аж до кінця свого існування.

Усім своїм духом схоластична освіта тяжіла до енциклопедичності, до універсальності знання, з якого можна було-б вільно й майстерно користуватися на всяку вимогу часу. Зрозуміло, що в бібліотеках схоластичних письменників чи не перше місце повинні були посідати ці „*locorum communium scriptores*“. Од середніх віків до XVII включно вони склали на Заході величезний, до цього часу ще не зовсім розглянутий та не досить вивчений розділ ново-латинської літератури, що має велику вагу й для фольклористів, і для істориків стародавньої літератури, і для спеціалістів поетики, що цікавляться питаннями, як повстають, розвиваються й мандрують сюжети²⁾.

У підручниках з теорії поезії XVII—XVIII віку ми також не раз знайдемо настійні рекомендації поетам читати отих письменників-полігісторів. „*Lege optimos quosque scriptores*“, каже, наприклад, один з таких підручників—зазначаючи в першому ряді тих—*qui omnem eruditionis suae ad paratum unico vel pluribus voluminibus effuderunt... Excerpe quae aliquando ex usu tuo fore putes*“³⁾. Відомі аналогічні поради І. Голятовського. Із книг, що були під руками схоластичного письменника, саме ці енциклопедичні збірки могли найлегше жити ерудицію, завдовольняти ту потребу в читанні, од якої, напр., Симеон Полоцький сподівається великих наслідків:

Не сила капли камень пробивает,
но яко часто на того падает.
Тако читаяй часто научится,
аще и не остр умом си родится⁴⁾.

¹⁾ Наприклад, у статтях В. Ф. Певніцького в Трудахъ Киевск. Дух. Акад. 1894, № 9 і 10 та 1895, № 1 (за підсобника авторіві правила, між іншими, книга Gruel'я з історії середньовічної німецької казани).

²⁾ Вагу цих збірок зазначив, між іншим, академик А. Г. Кримський у примітках до перекладу Кловстона „Народні казки та вигадки“. Львів, 1896.

³⁾ Р. Пуб. Бібл. Q. XIV 203, Via ad Patnassum, арк. 19 звор., 22 звор. —23, 28 звор. (названо й імення *scriptorum miscellaneorum*).

⁴⁾ Снн. 659, арк. 181.

Серед книг Типогр. Бібліотеки, надписаних ім'ям Симеона, ми маємо, певна річ, тільки небагато зразків цієї літератури, що їх свого часу простудіював автор „Вертограда Многоцвітного“, — що являє спробу книги саме такого роду. Сюди належать, напр. „Loci communes sive Florilegium“ I. Gruseri 1624 (3710), знамениті „Dies caniculares“ Симона Майола, добре відомого й у Києві (у С. Полоцького вид. 1607 року; Типогр. ч. 3488), такі книги, як „Gemmarum et lapidum historia Anselmi de Boot et Adriani Toll 1636“ (3650) та інші. З рукописів Симеона можна встановити, що він читав і багатьох інших: він використав різні „Polyanthea“ (як „Nova Polyanthea, opus suavissimum sententiarum floribus exornatum 1600“ — Типогр. 3241), „Adagia“ (типогр. 3302) та інші збірки, що заступили собою давні „Пчелы“; знав він, певне, і письменника, що тішився великою славою на Заході, Алессандро Алессандрі (Alexander ab Alexandro, 1461 — 1523), автора шістьох книг „Genialium dierum“ (видання 1522, 1586, 1594, 1582, 1673 pp.), можливо й Камерарія (Ioachimus Camerarius, 1534 — 1624) та інших подібних авторів, з числа тих, що їх назвав працюючий Моргоф в своєму „Полігисторі“¹⁾ — чи не єдиному досі нашому провідникові в нетрях цієї багатой й занедбаной тепер літератури.

Познайомившись з нею, також з усією сукупністю бібліотек, подібних до бібліотек Симеона Полоцького, Сильвестра Медведєва, Стефана Яворського, Дмитра Ростовського та інших, історикові українського письменства XVII віку доведеться, мабуть, зректись цілої низки апріорно зроблених узагальнень, осудливого характеру зауважень та трохи скороспілих, що обіймають цілі літературні періоди, висновків. Те саме доведеться зробити й історикові московської літератури XVII в. Саме питання про „польсько-латинський“ вплив, певне, треба буде переглянути, перенісши наголос з першої половини цього складно-зложеного епітету на другу. Що-ж до цієї другої, то настав час, не завдовольняючись самими бібліографічними списками авторів, яких цитують наші письменники, і навіть порівняннями окремих уступів, ближче вивчити і форму, і зміст, і ідеологію цих авторів. Треба переглянути встановлену історично-літературну традицію про „київську схоластичну літературу“²⁾. Після такого перегляду й історія окремих літературних жанрів і характеристики окремих письменників, може бути, виграють у своїй змістовності й перестануть викликати в оглядачах ті почуття національної й естетичної пригнічености, які часто викликають вони до цього часу.

¹⁾ D. G. Morhofi, Polyhistor in tres tomos literarium divisus. Lubeck, 1708; caput XXI; De locorum communium scriptoribus, p. 256—281.

²⁾ Цей перегляд у наші дні розпочав, напр., акад. В. М. Перетц у першій частині нової праці, що недавно вийшла: „Исследования и материалы по истории старинной украинской литературы XVI—XVIII веков, Лгр. 1926 (Сб. Отд. Р. яз. и Слов. Академии Наук, т. 101).